

BIBLIOGRAFIE

1. COSOVAN, Olga. *Procesarea textului științific*: Curs opțional pentru gimnaziu și liceu: Curriculum și ghidul profesorului, Chișinău, S.n., 2016.
2. LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ: Curriculum național: Clasele 5-9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare: Pentru instituțiile de învățământ cu predare în limbile minorităților naționale/Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova; coordonatori: Angela Cutasevici, Valentin Crudu, Natalia Grîu; grupul de lucru: Ion Guțu (coordonator) [et al.]. – Chișinău: Lyceum, 2020
3. LIMBA STRĂINĂ: Curriculum național: Clasele 5-9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova; coordonatori: Angela Cutasevici, Valentin Crudu, Natalia Grîu; grupul de lucru: Daniela Munca-Aftenev (coordonator) [et al.]. – Chișinău: Lyceum, 2020
4. MARZANO, R. J.; PICKERING, D. J. *Building Academic Vocabulary. Teacher's manual*. Alexandria, Virginia, USA, 2005.
5. MINDER, Michel. *Didactica funcțională*. Chișinău: Cartier, 2003.
6. MODELE DE LUCRU CU TERMINOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ LA ETAPA GIMNAZIALĂ PE ARIILE CURRICULARE / Olga Cosovan, Tatiana Cartaleanu, Aliona Zgardan-Crudu, Olga Boz. – Chișinău : S. n., 2021.
7. VOICULESCU, Florin. *Paradigma abordării prin competențe*, Alba-Iulia, 2011.

OPERAȚIONALIZAREA LEXICULUI TERMINOLOGIC PRIN HĂRȚI MENTALE (ÎN CADRUL DISCIPLINELOR DIN ARIILE SOCIOUMANISTĂ, ARTE ȘI TEHNOLOGII)

OPERATIONALIZATION OF THE TERMINOLOGICAL VOCABULARY THROUGH MENTAL MAPS (IN THE DISCIPLINES OF THE SOCIOHUMANISTIC ARTS, ARTS AND TECHNOLOGIES)

*Olga Boz, dr., conf. univ.,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

*Olga Boz, PhD, associate professor
„Ion Creangă” SPU from Chișinău
ORCID: 0000-0002-8552-6575*

CZU: 373.5.016+81'37

DOI: 10.46728/c.v3.25-03-2022.p43-49

Abstract

The presentation, use, operationalization of the terminological lexicon in the curricular documents (textbooks, guides, curricula by disciplines, etc.), but also its capitalization within the classes will be the investigative objective of this article. The exact understanding and knowledge of words and meanings, so many and varied, is of interest to both specialists (semantics, lexicographers, terminologists) and teachers from all school subjects, especially with the implementation of the curriculum - 2020, which prioritizes the formation of communication skills, has become an urgent necessity for every individual, regardless of his professional training or social condition. This didactic approach can be achieved through mind maps which, today, are about to become a universal tool for pupils / students, in order to assimilate and manage a huge amount of information, which they are forced to absorb every day.

Key-words: intellectual operation, item, term, mind map, student, competence.

Obiectivul fundamental al oricărui sistem educațional, indiferent de epocă, este formarea la elevi a culturii generale, bazată pe cele trei componente: cunoștințe, capacități și atitudini (ceea ce numeam noi competențe funcționale) care, mai nou, se axează pe o cultură a acțiunii contextualizate, ce implică dotarea elevului cu un sistem de competențe, tehnici și strategii de învățare a fiecărui domeniu al cunoașterii umane, de care să se folosească pe tot parcursul vieții. Organizarea unilaterală a informației într-un sistem rigid este însă total nepotrivită cu această intenție. Aportul fiecărei discipline, pe parcursul scolarizării, nu trebuie să se constituie din ceea ce este specific disciplinelor, ci din /prin ceea ce au acestea în comun: elemente transferabile, elemente care asigură caracterul general. În acest fel, prin educația în care curriculumul depășește barierele unei singure discipline, se vor forma competențele specifice, dar și transferabile, necesare dezvoltării personale a elevului (competența de a învăța să învețe, competențe sociale, metodologice etc., adică competențe transdisciplinare). Pe baza unei astfel de educații deschise și flexibile se poate realiza specializarea profundă prin formarea unor competențe generale durabile în timp.

Prezentarea, utilizarea, operaționalizarea lexicului terminologic în documentele curriculare (manuale, ghiduri, curriculumuri pe discipline etc.), dar și valorificarea acestuia în cadrul orelor va constitui obiectivul investigațional al acestui articol. Adoptăm, astfel, poziția celor care admit astăzi (A. Bidu-Vrâncianu) că trebuie pus capăt rupturii radicale dintre cunoașterea științifică și cunoașterea obișnuită a termenului, în *grosso modo*. O soluție în adoptarea acestei poziții este „recunoașterea unor delimitări privind conceptul expert (aparținând strict unui domeniu științific)”, [2, p. 136] și conceptul ordinar (extins dincolo de specialitatea strictă) pe de o parte, dar și modalitatea, strategiile clare ale autorilor de manuale școlare în prezentarea și utilizarea definițiilor termenilor, pe de altă parte. Se admit în felul acesta modele alternative ale definiției termenilor științifici, care ar trebui luate în calcul, analizate de către specialiștii de produse curriculare, în scopul facilitării înțelegerii de către elevi a fenomenelor științifice.

Raportul dintre *cuvânt* și *termen* se poate preciza astfel: „un cuvânt devine un termen când i se atribuie o semnificație independentă de variațiile induse de accepții și de utilizările în context” [2, p. 138]. Termenii aparținând unui anumit sistem terminologic sunt legați între ei prin relații conceptuale în afara discursului. Analiza acestui raport în fiecare dintre domeniile cercetate de noi, studiul sensurilor dobândite de anumiți termeni în contexte variate, mai mult sau mai puțin specializate, poate să pună în lumină aspecte de interes complex privind interpretarea interdisciplinară a terminologiei (dar acest aspect va constitui obiectul cercetării unui alt articol).

Înțelegerea și cunoașterea exactă a cuvintelor și sensurilor, atât de multe și de variate interesează atât specialiștii (semanticieni, lexicografi, terminologi), cât și profesorii de la toate disciplinele școlare, mai ales odată cu implementarea curricula – 2020, care prioritizează formarea competenței de comunicare, devenită necesitate pentru fiecare individ, indiferent de pregătirea sa profesională sau de condiția socială. Probabil, aici ar trebui să amintim că dezvoltarea competenței de comunicare pentru omul contemporan, înseamnă și utilizarea termenilor din varii domenii ale științei, iar necunoașterea lor ar fi un impediment în realizarea cu succes a comunicării.

Domeniile diferite științe lansează în comunicarea cotidiană nu doar termeni cu statutul și sensul lor cert, există și perspectiva de transfer de sens pentru aceștia, și posibilitatea de a utiliza cu sens figurat expresii terminologice din domeniul științei.

Este unanim admis caracterul instituționalizat al reglării uzului cuvintelor în manualele școlare, care înregistrează un inventar lexical sau un lexic determinat și care se impune prin formă și sens, atât în limba comună, cât și, mai ales, în limbajele specializate. La modul practic, orice unitate de conținut, predată în școală, (și nu mă refer aici doar la disciplinele din ariile anunțate: geografie, educație muzicală, educație plastică, educație tehnologică) vizează introducerea în uzul elevilor a unor termeni din domeniile respective. Întrebarea noastră este cât, cum, unde, în ce contexte profesorii școlari (cu excepția celor de limbă și literatură română sau orice altă limbă străină, care se consideră și sunt considerați automat responsabili de formarea competenței de comunicare), valorifică terminologia din disciplina predată? Sau cât, când, cum, în ce contexte profesorii recurg la alfabetizarea terminologică, proiectată în competențele curriculumului de la disciplină?

Plasându-ne pe poziția interesului față de lexicul periferic sau specializat al unui elev mediu, vom urmări în ce măsură manualele școlare satisfac condițiile unei abordări/deschideri, fie și parțiale, a unităților terminologice. Totodată, trebuie să fim conștienți de faptul că studiul unităților terminologice presupune o abordare specială, proprie fiecărei terminologii care își conturează, în primul rând, trăsăturile definitorii. Termenii înșiși „poartă o perioadă îndelungată amprenta originii lor, iar existența în timp a noțiunilor poate fi observată după modul de funcționare a denumirii lor” [1, p. 72].

Termenii nu trebuie priviți ca un supliment strict științific, dimpotrivă, trebuie să devină operaționali prin descifrarea definițiilor, exemplelor, prin delimitări/diferențieri semantice etc. Toate disciplinele predate în școală necesită/reclamă operaționalizarea termenilor, iar profesorul, indiferent de disciplina pe care o predă, contribuie, mai mult sau mai puțin!, la asimilarea lexicului special.

La modul practic, orice unitate de conținut – geografie, educație muzicală, educație plastică, educație tehnologică – vizează introducerea în uzul elevilor a unor termeni din domeniile respective, aspect reflectat în majoritatea materiilor școlare, prin curricula 2019, care insistă asupra limbajului științific corespunzător domeniului:

- Geografie: Interpretarea realității geografice prin mijloace și limbaje specifice, manifestând interes pentru dezvoltarea sustenabilă a mediului.
- Educația muzicală: Aprecierea creațiilor muzicale în limbaj specific , dând dovadă de spirit critic și respect față de valorile naționale și cele ale altor culturi.
- Educația plastică: Aprecierea creațiilor de artă plastică în limbaj specific , manifestând spirit critic și respect față de valorile naționale și cele ale altor culturi.
- Educația tehnologică: Crearea de produse digitale specifice situațiilor de învățare , dând dovadă de co-rectitudine, adecvare și respect pentru etica mediilor virtuale.

Vom exemplifica ideea de concentrare pe alfabetizarea terminologică cu date concrete din disciplina *Geografie*, sesizând principiul gradualității:

Competența specifică	Unități de competență Clasa a V-a	Unități de competență Clasa a VI-a	Unități de competență Clasa a VII-a	Unități de competență Clasa a VIII-a	Unități de competență Clasa a IX-a
1. Interpretare a realității geografice prin mijloace și limbaje specifice, manifestând interes pentru dezvoltarea sustenabilă a mediului	1.1. Utilizarea unor termeni geografici în diferite contexte	1.1. Recunoașterea sensului termenilor geografici în descrierea realității geografice	1.1 Expunerea , în cuvinte proprii, a sensului termenilor geografici în caracterizarea realității geografice	1.1 Formularea , în cuvinte proprii, a sensului termenilor geografici explicând realitatea geografică	1.1 Utilizarea terminologiei geografice pentru caracterizare a realității geografice social-economice

Trebuie să menționăm că acest curriculum satisface , din punct de vedere teoretic !, problema supusă cercetării (mai ales prin CS 1, CS 4, CS 5), se racordează la nevoile de formare ale elevului și la cerințele vieții sociale, îndreptă actul didactic pe achizițiile finale ale elevului, are deschidere spre conținuturi pluri -/inter-/transdisciplinare, raportează achizițiile dobândite de către elev în contexte concrete și sporește libertatea profesorului.

Facem din start declarația că includerea definițiilor de termeni în manuale nu este cheia succesului. Nici nu credem că memorarea și reproducerea definițiilor la prima solicitare este un indicator al educației de calitate sau al prezenței competențelor specifice ale disciplinei respective. Pentru eficiență, termenul trebuie să intre în circuit, în și prin realizarea sarcinilor, în conformitate cu taxonomia lui Bloom. Or, primul pas al acesteia este cunoașterea, care presupune definirea, descrierea, înțelegerea acelei definiții, la nivelul cunoștințelor declarative [5, 21-22].

Operaționalizarea lexicului specializat este stabilirea modalităților prin care se realizează legătura dintre universul teoretic-conceptual și realitatea empirică, înțelegând prin aceasta ansamblul operațiilor prin care însușirile definitorii ale termenului pot fi identificate, evaluate sau chiar măsurate în universul empiric.

Utilizarea și dezvoltarea tehnicilor grafice/ hărților mentale de operaționalizare a unităților de lexic specializat prin hărți mentale (mind map) rezultă din tipologia operaționalizării:

- ✓ Operaționalizarea orizontală – „despicarea” conceptului în subconcepte mai restrânse, între care NU există raport de coordonare, reprezentativă pentru teoria lui P. Lazarsfeld.
- ✓ Operaționalizarea verticală – „despicarea conceptului în subconcepte ierhic superioare, între care există raport de coordonare, reprezentativă pentru teoria lui R. Merton.

Prin utilizarea hărților mentale în asimilarea lexicului terminologic, care este un instrument de a structura, a organiza, a aranja, a memora și învăța informații într-un mod organizat, lansăm intenția ca aceștia să devină operaționali, practici, să devină ulterior resurse eficiente de manifestare a competenței de comunicare – competență transdisciplinară.

Ultimii ani ne-au permis mai mult ca niciodată să privim în mintea oamenilor capacitatea nelimitată a acestora de a înțelege și de a stoca foarte multă informație, fapt atestat și în practica școlară. Astfel, s-a descoperit că abilitatea omului de a gândi în mod eficient este strâns legată de imaginația lui și de abilitatea de a crea asociații între bucățile/fragmentele de informație, cu alte cuvinte, adică abilitatea de a rezolva puzzle-uri/rețele/linkuri/hărți informaționale.

Hărțile mentale s-au dezvoltat de demult, de când conceptul a fost introdus de Antony (Tony) Buzan, autor englez și consultant educațional. Acesta a popularizat ideea de alfabetizare mentală, gândirea radiantă și o tehnică numită *mapping mind*, inspirată de tehnicile folosite de Leonardo da Vinci, Albert Einstein și de tehnicile „*concept mapping*” ale lui Joseph D. Novak.

Astăzi, ele sunt pe punctul de a deveni o unealtă universală care să ajute pe toată lumea, de la elevi/studenți la oameni de afaceri, să controleze imensa cantitate de informații, pe care sunt forțați să o absoarbă zi de zi.

Tehnicile de organizare și structurare a informației se regăsesc astăzi în apanajul metodologic al profesorilor din clasă, însă tehnicile care au la bază aceste hărți mentale (Mind mappingul) vin cu multe alte multe beneficii, extinzându-ne capacitatea de gândire și abilitatea de a gândi lateral în orice situație de învățare: îmbunătățește capacitatea de a vedea situațiile/fenomenele științifice ca un întreg; capacitatea de a vedea informații detaliate; capacitatea de a sorta surplusul de informație prin aglomerările mentale; îmbunătățește imaginația, memoria și capacitatea de reținere; îmbunătățește abilitatea de a lua notițe și abilitatea de gestionare a timpului; face procesul de învățare să fie distractiv și stârnește asocierile creative etc.

Perceperea în sistem a termenilor noi/ științifici este singura cale de asimilare conștientă a unităților date; elevul nu învață de dragul cunoașterii unor cuvinte noi, ci le asimilează pe axa paradigmatic-sintagmatic: în strânsă legătură cu altele din același câmp noțional, din aceeași familie lexicală, derivatologică, în sintagme libere sau în locuțiuni și expresii stabile (teoria câmpurilor lingvistice din perspectiva hărților mentale va constitui un alt obiect de cercetare). Cu cât mai clar are să fie înțeles termenul nou, cu atât mai sigur va fi ancorat într-un sistem, și cu atât mai mari sunt șansele acestuia de deveni parte a vocabularului elevului.

În actele reglatorii din cadrul disciplinei *Educația muzicală* se stipulează clar „că unitățile de conținut includ liste de termeni specifici disciplinei : cuvinte/sintagme care trebuie să facă parte din vocabularul activ al elevului la finalizarea respectivei unități de învățare” [3, p. 136] și, respectiv, sarcinile de lucru sau de exersare ar trebui să respecte, în mare, integral sau selectiv, taxonomia operațiilor intelectuale, care să conducă către această finalitate. Nu credem că este necesar, nici că o permite bugetul de timp al lecțiilor ca pentru fiecare termen nou atestat să se realizeze sarcini de cunoaștere – înțelegere – comparare – aplicare – analiză – evaluare, dar o strategie de abordare a câmpurilor lexicale, respectată pentru fiecare modul sau unitate de învățare, ar fi indicată. Dacă unitatea de învățare se extinde pentru 6-8-10 ore de studiu, este bine ca măcar 1 oră să fie consacrată abordării sistemice a unui câmp, cu scopul clar determinat de profesor ce trebuie să asimileze elevii din lexicul științei lingvistice, ce termeni (*sinonime, polisemantic, derivat* etc.) vor fi uzuali. Este bine ca procedura de examinare a unui câmp să fie susținută prin suporturi vizuale, și aici să se insiste/abordeze/utilizeze pe aceste hărți mentale, care în literatura didactică se regăsesc tabele, scheme simple spre complex: *Graficul T, Pro/contra, Diagrama Venn, Grila lui Quintilian, SINELG, SWOT, Jurnalul cu intrare dublă, Tehnica 6/4/3/5, Clusteringul, Ciorchinele, Cascada, Explozia stelară, Piramida, Diamantul, Matricea conceptuală, SCAMPER, Pânza de păianjen, Fishbone, Floarea de nufăr (Lotus)* și multe altele.

În tendința generală și dominantă de a dezvolta creativitatea elevilor, sarcinile de acest fel au prioritate. Ele sunt importante pentru activarea diferitelor inteligențe. Deși se pare că nu

contează calitatea desenului și la baza acestor lucrări practice stau cunoștințele abordate într-o nouă cheie – că doar nu vom cere să se copieze niște tabele sau scheme de gata – capacitatea de a prezenta grafic adecvat un fenomen sau un sistem supus examinării este importantă. În cazul lor, profesorii vor evalua:

- ✓ Corespunderea cu sarcina dată (dacă s-a solicitat o hartă realizată color, nu se va accepta o xerox copie sau altceva decât harta; dacă trebuia construit un grafic, nu se va accepta o fotografie etc.).
- ✓ Corectitudinea informației grafice cu datele științei (sau ale textului în baza căruia s-a realizat sarcina:
- ✓ Originalitatea interpretării și prezentării informației – loc pentru demonstrarea creativității, în limitele bunului-simț și ale bunului-gust.
- ✓ Calitatea prezentării grafice (se va referi mai ales la aspect îngrijit). Punctajul acordat va fi tot de maximum 15% - un desen frumos, dar incorect științific nu poate fi salutat și încurajat, dacă s-a solicitat o diagramă, un tabel etc [5, p. 68].

Manualul de *Geografie* din clasa V-a reprezintă o continuare a conținuturilor învățate în clase primare la disciplina *Științe*, dar îi surprinde pe elevi atât prin diversificarea și noutatea altor subiecte, cât și prin complexitatea acestora. De exemplu, în paratextul manualelor de geografie (clasele a V-a -VI-a) se specifică la rubrica „*Termeni-cheie*” indicațiile despre „noțiunile geografice a căror cunoaștere este obligatorie con form curriculumului” [2, p. 5], ce pot fi descoperite în cadrul fiecărei unități de conținut. Unitățile terminologice prezentate în manual asigură precizia, elimină ambiguitatea de sens, care poate apărea la întrebuintărea lui și oferă o imagine generală despre realitatea definită; pe alocuri atestăm sinonime sau termeni derivați. În această ordine de idei, menționăm că fiecare temă studiată anunță clar, cel puțin, un obiectiv operational, care cuprinde exprimarea manifestărilor observabile și măsurabile , precum și nivelul de performanță așteptat : să utilizați termenii *platformă, regiune de orogen* [13, p. 68]; să utilizați termenii *factori endogeni și factori exogeni* [13, p. 71]; să utilizați adecvat termenii geografici în diferite comunicări [13, p. 85]; să utilizați noi termeni geografici în comunicările orale privind poziția continentului [13, p. 101]; etc. Aici atestăm și o serie de omiteri (sperăm, involuntare): în unitățile 4, 5 și 6 lipsesc cu desăvârșire casetele, respectiv, termenii explicați, deși sunt invocate obiectivele operaționale.

În paratextul manualului de geografie (clasa a VII-a) se anunță prezența termenilor „În cadrul temelor sunt evidențiate unele noțiuni geografice, pe care le găsești explicate la rubrica „Termeni-cheie”. Rubricile „Este bine să știi” și „Recorduri” includ informații cu caracter opțional, dar care îți lărgesc orizontul”. Reluarea/extinderea/aprofundarea mai multor termeni achiziționați din manualele claselor anterioare ilustrează unul din principiile generale ale didacticii – fie al instruirii concentrice, fie al instruirii graduale – care pune în valoare și anumite competențe specifice. Bunăoară, unitățile terminologice *vreme, climă, alizeu, briză, muson etc.* sunt reluate în două-trei clase consecutive.

Fiind componentă a ariei curriculare Arte , disciplina *Educația plastică* (clasele V -VII) permite dezvoltarea capacității elevilor „de a distinge între frumosul operei de artă și dezgustul kitsch-ului, le formează abilități vizuale și manuale , le dezvoltă gustul artistic și imaginația creativă, dar și elementele de gândire și comunicare artistico -plastică”. De ex, manualul clasa VI-a, foarte colorat, bine structurat, organizat, „viu”, plin de noutate (imagini recente, peisaje actuale), conține la fiecare unitate de învățare , cel puțin 4-5 casete, marcate cu o anumită

culoare, cu termenii de specialitate definiți , dar, din păcate, înregistrează puține operații intelectuale care să valorizeze uzanța acestora. În mod aleatoriu , prezentăm aici lexicul terminologic din modulul 2, *Arta acului (cusutul și brodatul tradițional)*, din manualul școlar de clasa a VI -a, ediția 2017: *tunică, cămașă cu platcă, cămașă cu clini, stan, papiotă, mosor, tiv, mlineu, jurubiță, bobină, ac de canava, ac cu gămălie, gherghef, a însăila, însăilătură, altiță, încreț, râuri, tiv cu găurele, găurică oarbă, cheiță, punctul de goblen, punct leneș, punct jersey* etc. [10, p. 43]; Textul manualului nu conține definiții, în locul lor fiind utilizate diverse descrieri verbale, imagini, scheme și machete. Or, necunoașterea suficientă a limbii de instruire este anume acel blocaj care limitează înțelegerea textului , cu atât mai mult producerea unuia propriu. Elementara înțelegere a cuvintelor și a sensurilor lor permite descifrarea textelor de un anumit grad de complexitate, adecvat vârstei școlare date.

Trebuie să recunoaștem că nici curriculumul nu face referințe la predarea - învățarea-evaluarea lexicului terminologic din acest domeniu . De aici, ne putem da lesne seama că elevul ar putea rămâne/avea un handicap lingvistic , la nivel metacognitiv , în ceea ce privește bagajul de termeni care i -ar facilita activitatea cotidiană ulterioară sau atunci când ex -elevul pășește în viața de dincolo de școală.

BIBLIOGRAFIE

1. BAHNARU, V. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Ch.: Știința, 2008.
2. Bidu-Vrânceanu, A., *Lexic comun, lexic specializat*. [online] Chișinău, 2010. <http://www.scribd.com/doc/2034859/Lexic-comun-si-lexic-specializat> (vizitat 2.11.2021).
3. BORȘ, A., COROI E. *Educație muzicală*, manual pentru clasa a 5-a. Ch.: Î.E.P. Știința, 2015.
4. *Cadrul european comun de referință pentru limbi: învățare, predare, evaluare*. Ch.: F.E.-P. "Tipogr. Centrală", 2003.
5. COSOVAN, O.; CARTALEANU, T.; ZGARDAN-CRUDU, A.; BOZ, O. *Abordarea inter- și transdisciplinară a lexicului terminologic*. Chișinău, 2020.
6. COSOVAN, O. *Operațiile intelectuale în optică transdisciplinară*. În: *Didactica Pro*, 2020, nr. 6, p. 34-37.
7. COSOVAN, O. *Procesarea textului științific: Curs opțional pentru gimnaziu și liceu*. Curriculumul și ghidul profesorului. Ch., S.n., 2016.
8. *Curriculum școlar pentru disciplina limba și literatura română*. Clasele a V-a – a IX-a. (Autori: A. Ghicov, T. Cartaleanu, O. Cosovan, V. Bolocan, T. Cristei, M. Ciobanu, M. Jitari, A. Grama-Tomiță.) Ch.: Lyceum, 2010.
9. *Curriculum național: Clasele 5-9: Curriculum disciplinar. Ghid de implementare/* Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova; coordonatori: Angela Cutasevici, Valentin Crudu, Natalia Grîu; grupul de lucru: Ion Guțu, (coordonator) [et al.]. Ch.: Lyceum, 2020.
10. EȘANU, A.; ȘARAGOV, I.; ONOFREICIUC, N.; SIMAC, A. *Educația plastică*, manual pentru clasa a 5-a și a 6-a. Ch.: ARC, 2017. 116 p.
11. MINDER, M. *Didactica funcțională*. Chișinău: Cartier, 2003.
12. PUICĂ-VASILACHE, E.; URSU Z., *Educație plastică*, manual pentru clasa a V-a, Ch.: Litera, 2020.
13. ODOLEANU, N.; UNGUREAN, L.; JIOARA, M. [et al.]. *Geografia continentelor și oceanelor*, manual pentru clasa a 6-a. Ch.: Arc, 2017.
14. PRUNICI, P.; CALANDA, Z.; PRUNICI M.; RÂMBU, N. *Geografia*, manual pentru clasa a 5-a / Ch.: Lumina, 2020.